

Mark Henrie

ALEXIS DE TOCQUEVILLE A ÚSKALÍ DEMOKRACIE

Zhroucení autoritářských režimů v Latinské Americe během osmdesátých let a nedávné změny v bývalých komunistických zemích způsobily neočekávaný triumf demokracie. V Americe, velké demokratické republice, jsme si gratulovali, že se stáváme svědky toho, jak svět vykračuje směrem k našemu způsobu života. Porážka totalitarismu byla zajisté důvodem k oslavě. Avšak i uprostřed takového zaslouženého veselí mají ti střízlivější z nás povinnost se zastavit a uvažovat s jasnou opatrností nad tím, zda snad důvod ke znepokojení neexistuje také uvnitř demokracie samotné. Ti, kteří si chtějí uvědomit jak nebezpečí, tak prospěch, jež demokracie přináší, by měli věnovat velkou pozornost politické filosofii Alexise de Tocquevilla. Právě on totiž přináší do této problematiky nejpronikavější vhled.

Tocqueville (1805-1859) byl francouzský aristokrat a politik-spisovatel, který v oblasti politického myšlení podal dva vynikající výkony: prvním byl výčet příčin Francouzské revoluce a druhým vysvětlení povahy demokratického věku, k jehož vzestupu došlo za jeho života, nejviditelněji v severní Americe. Jako člen upadající společenské vrstvy byl Tocqueville schopen pochopit i artikulovat to, co se s příchodem demokratické rovnosti ztrácelo, stejně jako si jasně uvědomit i velký přínos demokratické vlády.

V Tocquevillově rodině existovala dlouhá tradice aristokratického liberalismu, ale vlastní zkušenost s Francouzskou revolucí je přivedla k akutnímu nepřátelství vůči demokracii. Tocquevillova matka byla pravnučkou muže, který hájil krále Ludvíka XVI. před revolučním tribunálem. Jeho dědeček a jedna z tet byli státi gilotinou a jeho rodiče unikli podobnému osudu jen o vlasek. Vyrůstal v rojalistické domácnosti a v roce 1830, jako mladý smírčí soudce, doufající v povýšení, zklamal své aristokratické vrstevníky tím, že přísahal věrnost buržoaznímu režimu. Krátce poté si pro sebe zajistil státní penzi, aby mohl cestovat do Ameriky. Jeho americký pobyt trval od dubna 1831 do února 1832 a neměl na první pohled nikterak významný účel: jel poznávat nové metody vězeňského systému. V Novém světě mnoho cestoval a snažil se hovořit s co největším počtem lidí. Tyto zkušenosti mu pak sloužily jako základ pro jeho vynikající dílo, *Demokracii v Americe*. První díl *Demokracie* se objevil v roce 1838 a měl takový ohlas, že se Tocqueville pustil do druhého, didaktičtějšího dílu, který vyšel o pět let později. Od roku 1839 se také aktivně účastnil francouzského politického života. V témže roce byl zvolen do poslanecké komory, kde působil až do Napoleonova puče v prosinci 1851.

Tocqueville byl již za svého života považován za génia. Ve Francii ho chválí Sainte-Beuve, Chateaubriand, Royer-Collard a Lamartine. John Stuart Mill soudil, že *Demokracie v Americe* znamenala „začátek nové éry ve vědeckém studiu politiky“? Lord Acton ho doplňoval. Tocquevillov vliv na Diltheya a Burckhardta je evidentní, zrovna tak jako na Bryce a Dicey. Jak se často v dějinách myšlení stává, Tocquevillovo dílo vyšlo za nějaký čas z módy - asi kolem roku 1860. Jeho pověst se obnovila v Americe krátce po druhé světové válce. Byly pro to dva důvody: Za prvé, na konci prvního dílu

Demokracie v Americe Tocqueville předpověděl vzestup dvou zemí - Ruska a Spojených států. Poslední slova prvního dílu znějí: „... každý z nich (se) zdá být určen tajným záměrem Prozřetelnosti k tomu, aby jednoho dne držel ve svých rukou osud poloviny světa." Tato podivná předpověď nezůstala nepovšimnuta v době studené války. Za druhé, zatímco Tocqueville ve svém díle chválí Ameriku jako jedinou zemi, ve které se demokracie rozvíjí bez svých příznačně patologických rysů, nyní, kdy americký režim už „dospěl“, začala se samotná Amerika podobat evropským demokraciím, které Tocqueville ve svém díle ostře kritizoval. Pýcha na americkou výjimečnost se změnila ve starostlivé obavy, neboť bylo vidět, že výlučně americké hodnoty a zvyky, o kterých Tocqueville psal, se z moderní Ameriky vytrácejí. V současnosti pokračují diskuse o Tocquevillově myšlení v kontextu debat o „konci dějin“. Neboť stejně jako Hegel, i Tocqueville předvídal svět, ve kterém budou „demokratické“ režimy triumfovat. Ale na rozdíl od Hegela Tocqueville chápal a varoval, že takové vítězství demokracie by mohlo být na úkor lidské svobody, a varoval před tím.

Tocquevillova metoda

Už ve třicátých letech minulého století poskytovala Amerika evropským zemím úžasný obraz rychlého ekonomického a společenského růstu spojeného se zdánlivě neomezenou svobodou a rovností. Diskutovalo se tehdy o příčinách tohoto velkolepého úspěchu. Někteří připisovali americký úspěch hmotným podmínkám země: Američané bohatli, protože měli ve výhradním vlastnictví bohatý kontinent, který nebyl nikterak vojensky ohrožován. Jiní se domnívali, že americký pokrok je výsledkem demokratických politických struktur a že všechny demokratické země se budou nezbytně rozvíjet obdobným způsobem jako Amerika. Tento názor myji podnes Američané v oblibě, protože rádi věří, že principy jejich politického režimu jsou univerzálně přijatelné pro všechny národy a že americký úspěch vděčí za svou existenci americké ústavě - a nikoliv nějakým náhodným okolnostem, jako např. zeměpisné poloze.

Tocqueville v této diskusi zaujímá pozici středu, pozici, která ilustruje metodu jeho činnosti a ukazuje, proč bývá často považován spíše za sociologa než za politického teoretika. Tvrdí, že při výčtu amerických úspěchů jsou zákony (formální politická pravidla, jako např. ústava) důležitější než zeměpisné a hmotné podmínky, ale jde dále a říká, že „manners and mores“ (způsoby a zvyky) jsou důležitější než zákony. Tak oba dva díly *Demokracie v Americe* obsahují mnoho kapitol pojednávajících o takových nepolitických zvycích jako jsou vztahy mezi jednotlivými rasami, vzdělání žen, rodinný život, náboženské přesvědčení a „Proč jsou američtí spisovatelé a řečníci často bombastičtí“ (II.I.18). Demokracie v Americe pojednává z velké části o neformálních amerických zvycích spíše než o ústavních klauzulích. A když Tocqueville přece jen uvažuje o zákonech, zajímá ho více občanské a soukromé právo než právo veřejné.

Avšak jen povrchní čtenář může Tocquevilla považovat pouze za sociologického pozorovatele. Je mnohem více než jen to. Jeho „sociologické“ sklony znamenají, že v politické filosofii skutečně reprezentuje návrat ke klasickým, antickým přístupům. Pro Aristotela je politický režim „uspořádáním státu, pokud jde o úřady vůbec a zejména úřad ze všech

nejdůležitější". Ale režim představuje také „cíl sledovaný prostřednictvím politického partnerství", jeho ethosu a telosu. Jinými slovy, na rozdíl od moderních liberálních teorií, které chápou politické instituce jako něco, co neztělesňuje žádnou konkrétní morální či kulturní orientaci, Tocqueville je zajedno s klasickými filosofy v přesvědčení, že systém politické moci hluboce souvisí se sociálními zvyklostmi, se způsoby a zvyky lidu: politické struktury předpokládají úplný „způsob života". Dále, jak ukázal Platón v Ústavě, každý politický řád má tendenci vytvářet charakteristický typ občanů, ale nemusí to být právě ten typ, který režim potřebuje pro své další fungování. Podle Platóny jsou občané, které utváří demokracie, právě tím typem lidí, jež snadno podléhají tyranii. Podobně chápe Tocqueville, že je životně důležité nejprve poznat způsob života amerických občanů v jeho celistvosti, aby se zjistilo, zda je charakter jejich občanství schopen unést politické instituce moderní demokracie, nebo jestli moderní demokracie obsahuje již sama v sobě zárodky své vlastní destrukce.

Abychom poznali příchuť Tocquevillova způsobu argumentace, můžeme si představit např. demokratickou rodinu. Tocqueville poznamenává, že „v Americe rodina, bereme-li toto slovo v římském a aristokratickém významu, vůbec neexistuje" (II.III.8). Proč? Protože podle Tocquevilla chybí v Americe dvě věci: rodinný duch či hrdost na straně jedné a rodičovská auctoritas na straně druhé. Demokratické podmínky jaksi neumožňují představit si rodinu jako právníckou osobu, přetrvávající v čase. Demokracie také vede americké otce k tomu, aby jednali se svými syny jinak než otcové francouzští. Tocqueville připisuje tyto rozdíly zvykům demokratické společnosti podmínky všeobecné rovnosti dávají ve všech myslích vzniknout ideji rovnosti všech jednotlivců. To vede otce k respektu vůči synům, ve kterých vidí spíše potenciálně nezávislé spoluobčany než nerovné a závislé jedince. Naopak synové se v každé nové generaci považují spíše za zakladatele nových (sňatkem stvrzených či „volných") rodin než za reprezentanty jednotlivých rodů. Thomas Jefferson, který věřil v nadřazenost zákona nad nahodilostmi přírodních podmínek i nad zvyky, připisoval úpadek aristokratických zvyků v Americe tomu, že došlo ke zrušení prvorozeneckého práva. Toto zrušení bylo provedeno zákonným ustanovením ve Virginii a pro Jeffersona tak bylo výsledkem úmyslné volby a nikoliv zvyku. Tocqueville je umírněnější než Jefferson a poznamenává, že takový právní požadavek v soudně potvrzené závěti by mohl být obcházen otci, majícími zájem na udržení pevného rodinného dědictví. Podle Tocquevilla však demokratické zvyky vedou otce k tomu, aby své děti milovali rovným dílem, a proto jim také dobrovolně rovným dílem rozdělovali své bohatství, bez ohledu na zákonná ustanovení. Navíc Tocqueville spekuluje o tom, že v aristokratické společnosti by nebylo zapotřebí žádných zákonů k tomu, aby se otci rodiny dostalo zvláštních pravomocí: i tak by mu je poskytovaly zvyky a obyčeje. A naopak, žádné zákony, které by v Americe otcům takovou autoritu propůjčovaly, by nebyly nikterak účinné. I když zákony jsou pro Tocquevilla důležité, nejdůležitější roli hrají podle něj obyčeje a zvyky.

Historický pesimismus?

Již jsem říkal, že Tocquevillovo politické myšlení má určité sklony k historickému pesimismu, neboť se zaměřuje spíše na povahu režimu jako celku než na různé politické instituce. V Tocquevillově myšlení se však objevuje ještě jeden „křesťanský“ prvek. Starověcí myslitelé většinou věřili, že pod sluncem se nemůže přihodit nic skutečně nového, proto i jejich myšlení bylo cyklické. Ačkoli podle Platóna demokracie podléhá tyranii, je každý tyran nakonec svržen přirozenými aristokraty a cyklus změn začíná znovu. Tocquevillovo pojetí dějin je však, podobně jako u Hegela, lineární. Píše, že demokratická revoluce, je nejtrvalejší, nejstarší a nejstálejší tendencí, s níž se v historii setkáváme“, a tvrdí, že „za posledních sedm set let zřídka najdeme velkou událost, která by neprosazovala demokracii“. Dodává, že „dříve nebo později“ dojdou Francouzi i všechny ostatní národy ke stejným podmínkám jako Američané a aristokracie se již nikdy nevrátí. Příchod demokracie je tedy „faktem Prozřetelnosti“. Ale tento Tocquevillův pohled je „křesťanský“ velmi podivným způsobem, neboť ačkoli hovoří o „faktu Prozřetelnosti“, na druhé straně přímo pochybuje o tom, je-li demokracie pro člověka dobrá a chvílemi přímo běduje nad ztrátou těch dobrých věcí, které s sebou nesla aristokracie. Krátce, zdá se, že Tocqueville naznačuje, že „Prozřetelnost“ může vést lidstvo špatným směrem. Zatímco Hegel oslavuje nevyhnutelný růst demokratické svobody, tím nejlepším, co Tocqueville může nabídnout, je filosofická rezignace tváří v tvář nevyhnutelně postupující demokratické rovnosti.

Co je to demokracie?

Zatím jsme nevysvětlili, co má Tocqueville vlastně na mysli, když mluví o demokracii. Jeho definice obsahuje dva prvky: „demokracie“ samozřejmě znamená „vládu lidu“, ale co to znamená „vláda lidu“? Z hlediska athénské nebo rousseauovské přímé demokracie se budou všechny moderní společnosti jevit vlastně jako nedemokratické. Z hlediska monarchií, odvozujících svou legitimitu z božského práva, jsou fakticky všechny moderní společnosti zásadně demokratické. Tocquevillova perspektiva se více blíží druhému náhledu a on sám je prvním politickým myslitelem, který si skutečně uvědomil, co znamená říci, že „lid vládne“ a že společnost může být „samosprávná“. To znamená, že je prvním, kdo chápal, že jednoduché teorie konsensu, jež pocházejí od Hobbese a Locka a které jsou uskutečňovány v americké demokracii, obsahují vnitřní dynamiku, jež má sklon směřovat k Rousseauově „všeobecné vůli“. Hobbesovy a Lockovy teorie volají po tom, aby byl skrze všeobecný souhlas ustanoven reprezentativní vladař, který bude společnosti vládnout „zvenčí“. Hobbes říká že tímto vladařem by měl být nejlépe monarcha, zatímco Locke je toho názoru, že by jím měl být raději parlament. Avšak ani v jednom z těchto případů není možné říci, že by si společnost vládla sama. Tocqueville je ale toho názoru, že o Americe skutečně lze říci, že si tam lid vládne sám. Zatímco ve Francii v době ancien regime společnost ovlivňovala „autorita... stojící vně společnosti“ a nutila ji „postupovat vpřed jistým směrem“, v Americe „lidé vládnu nad... politickým světem jako Bůh vládne nad vesmírem“ - v nádherné osamocenosti (I.I.4). V Americe nejsou žádní jiní „vládcové“ kromě lidu, lid si vládne sám. Tocqueville dále podotýká, že na

americkém západě dosáhla demokracie své „extrémní podoby“, protože se tam lidé spontánně organizují za účelem politického konání, aniž by tím nějak konstitovali společnost, neboť nejsou vázáni žádnými společnými zkušenostmi, jmény, místy, rodinami či vlivy. Tak tedy samospráva je demokracií a demokratičtí lidé jsou ti, kteří jsou si vědomi své svrchovanosti.

V Tocquevillově definici demokracie se však vyskytuje druhý, snad ještě důležitější prvek. Jak známo, Hegel se domníval, že historie moderního světa je historií svobody. Ne tak Tocqueville. První slova Demokracie v Americe znějí: „Mezi novými věcmi, které během mého pobytu v Americe přitáhly mou pozornost, mne nic neohromilo tak silně jako všeobecná rovnost podmínek mezi lidmi.“ Toto vidí Tocqueville jako podstatu demokracie: nikoliv svobodu, ani rovnost před zákonem, ani rovnost příležitostí, ale rovnost společenských podmínek. Ve srovnání se stavem společenských vztahů ve Francii jsou všichni Američané stejní. Nakonec Tocqueville usuzuje, že tato rovnost sociálních podmínek je základní příčinou všech zvláštních sociálních jevů, které v Americe našel: je to „základní fakt, ze kterého jako by se odvíjely všechny ostatní, a zároveň ústřední bod, ve kterém má pozorování neustále končila“ (I.Úvod). Demokratická rodina nám posloužila jako jeden z příkladů. Totéž platí o vztahu mezi služebnictvem a jejich pány v amerických domácnostech: demokratičtí lidé docházejí k závěru, že tento vztah musí být vymezen smlouvou - jak jinak by potom takový vztah mohl vzniknout mezi sobě rovnými? Demokracie tak v sobě obsahuje tendenci učinit všechny lidské vztahy „předmětem smlouvy“.

Tocqueville dále říká, že prvotní vášní, podněcovanou takovými rovnými společenskými podmínkami, je láska k rovnosti samotné (II.II.1) Předpokladem demokratické společnosti je, že každý člověk je stejně dobrý. Ale každý si také všimá drobných rozdílů mezi sebou a ostatními. Například někteří lidé jsou bohatší, a to může být podle demokratické premisy chápáno jen jako nespravedlnost. Touha po svobodě a touha po rovnosti jsou v Tocquevillově myšlení oddělené. Zatímco jsou demokratičtí lidé přitahováni svobodou, jejich zaujetí pro rovnost je „žhavé, neukojitelné, věčné a nepřekonatelné“ (II.II.1).

Demokracie jako politická forma si dělá nárok na ustavení sebe samotné, a to na základě existence do stejné míry svobodných a nezávislých jedinců ve „stavu přirozenosti“ (jak jej popsal například Locke a raní demokratičtí teoretikové). Tocqueville zjišťuje, že tajemství demokracie spočívá v tom, že demokracie působí na společnost proto, aby na konci vytvořila to, co předpokládá na začátku.

Podstatu moderní demokracie tak tvoří dogma o vládě lidu v podmínkách všeobecné společenské rovnosti. Jak vládá lidu, tak podmínky společenské rovnosti se navzájem podporují a neodolatelná demokratická revoluce, kterou Tocqueville pozoruje, je právě ta, která vede k úplné rovnosti společenských podmínek. Otázka, kterou Tocqueville ještě nemůže zodpovědět, zní: Bude rovnost doprovázena svobodou, nebo despotismem?

Úskalí první: tyranie většiny

První úskalí moderní demokracie, před kterým Tocqueville varuje, je tyranie většiny. Toto ponaučení možná přejal od čtvrtého amerického prezidenta Jamese Madisona z jeho Listů Federalistů. Ovšem Tocqueville není natolik přesvědčen o tom, že oddělení pravomocí od „kontrolních a vyvažujících mechanismů" v amerických politických institucích bude postačovat k tomu, aby zmizela hrozba, vyplývající z možnosti většinového omezení práv menšin. Díky doktríně vlády lidu mají demokraté sklon neuznávat žádnou společenskou autoritu nezávislou na vůli většiny. Říká, že Američané připisují většině (vůli lidu) takovou neomylnost, jakou Francouzi připisovali králi. Většina nemůže udělat nic špatného, ačkoliv může být svedena špatnými rádci: „Většina má ve Spojených státech nesmírnou a skutečnou moc a na své straně má také veřejné mínění, které je téměř stejně mocné. Když se toto veřejné mínění jednou v nějaké záležitosti rozhodne, neexistují... žádné překážky, jež by mohly zpomalit a o to méně zastavit postup vpřed a popřát nějaký čas k tomu, aby byly vyslechnuty nářky těch, kteří na takové rozhodnutí doplácí" (1.11.7).

Tocqueville sám věří, že existuje něco na způsob „přirozených práv". Vyžaduje si to lidská důstojnost, ale Tocqueville se obává, že tato práva nebudou demokratickými většinami uznávána. Za „hříšné a odporné" považuje „všeobecně platné pravidlo", tvrdící, že „většina lidu má ve vládních záležitostech právo udělat cokoli", neboť existuje jeden zákon, který nevytvářejí lidé - totiž spravedlnost. A tímto by mělo být omezeno i jednání většiny. Tocqueville směřuje *ius naturale* s *ius gentium*, snad ve snaze vychovat demokracii k tomu, aby byli tolerantnější vůči nesouhlasu. Říká, že odmítnutí poslušnosti se v demokracii stává „odvoláním proti vládě lidu k vládě lidské rasy", odvoláním proti „místní" většině směrem k většině globální.

Jeho akutní znepokojení tyranii většiny naznačuje, že pokud jde o tuto hrozbu, Madisonovy argumenty o dokonalosti americké ústavy jej příliš nepřesvědčily. Také nepřímo kritizuje Montesquieua zavržením názoru, jenž tvrdí, že společná „smíšená vláda" krále, Dolní a Horní sněmovny může většinové tyranii zabránit. Místo toho se domnívá, že myšlenka smíšené vlády je chimérou. Montesquieu se mýlil: v Anglii osmnáctého století nevládla smíšená vláda, ale aristokracie. Vždy bude existovat „jedna společenská síla, nadřazená všem ostatním". Ale „svoboda je ohrožena, když tato síla nenalézá žádné překážky, jež by ji usměrňovaly a popřály jí čas k přízpůsobení"

Tocqueville tak dochází k závěru, že „jeho největší výhradou vůči demokratické vládě amerického typu, není, jak si myslí mnoho Evropanů, její slabost, ale spíše její nezvratná síla". Nejnaléhavější obavy vzbuzuje podle něj to, že chybí dostatečné množství mechanismů, které by mohly politické jednání většiny omezovat (I.77.7).

Úskalí druhé: tyranie veřejného míněn

Nebezpečí většinové tyranie je evidentní. Ale Tocqueville jde dál a podrobuje svému zkoumání rafinovanější úskalí, obsažená v triumfu demokratického systému. V podmínkách společenské rovnosti, kde je každý stejně dohry' jako ten druhý, je nesnadné, aby se objevily svým myšlením a názory

vynikající či excentrické osobnosti - i když jsou takoví lidé často pro společnost nepostradatelní. Protože demokratický občan nemůže bez obtíží přiznat nadřazenost žádnému ze svých spoluobčanů, spoléhá se raději na svůj vlastní úsudek než na úsudek „autorit“. Ale takový člověk nemůže dodat příliš věrohodnosti ani svému vlastnímu úsudku, neboť i on je stejně dobrým člověkem jako ostatní. Demokratický člověk tak instinktivně důvěřuje názoru většiny a přizpůsobuje své mínění i chování projevům svých spoluobčanů.

Následkem toho pak mezi Američany neexistují žádné hluboké rozdíly: jsou si rovni, a proto jsou i stejní. I když mají oficiálně zaručené právo svobody projevu, píše Tocqueville, „nevím o žádné jiné zemi, ve které... by bylo méně nezávislého myšlení a skutečné svobody projevu, než je v Americe“ (I.XV.5). Pokud není nějaká otázka vyřešena, dojde snad k nějaké svobodné diskusi, ale pokud již společnost nějakou spornou záležitost rozhodla, veškerá různost názorů končí. Všichni Američané se přizpůsobí. Děje se tak proto, že demokratická vláda je jak fyzickou, tak i morální silou, zatímco např. monarchie je silou pouze fyzickou.

Některé z Tocquevillových nejvýznamnějších myšlenek se objevují v diskusi o tyranii veřejného mínění. Ani ten nejabsolutističtější monarcha nebyl schopen kontrolovat šíření myšlenek a názorů, jež byly krajně nepřátelské monarchickému zřízení. Ale americká demokratická většina odstraňuje všechny nedemokratické názory. Dříve tyranie napadala lidské tělo, ale tyranie veřejného mínění „nechává tělo na pokoji a míří přímo k duši“. Tocqueville píše: „Pán již neříká: `Bud budeš myslet stejně jako já, nebo zemřeš.` Říká však: `Máš svobodu nemyslet stejně jako já - můžeš si ponechat svůj život, majetek a vše co máš. Ale od dnešního dne jsi mezi námi cizincem... Když se přiblížíš ke svým bližním, budou se ti vyhýbat jako nečisté bytosti... Jdi v pokoji. Ponechal jsem ti tvůj život, ale je to život horší než smrt“ (I.XV.5). Zatímco většina „žije ve stav neustálého sebeobdivování“, každý jednotlivý demokratický občan postrádá dostatečné sebevědomí odmítat názory svých spoluobčanů a myslet skutečně nezávisle.

Originální myslitel, hlasatel nepříjemných pravd, je exkomunikován téměř všemi: „Dříve používala tyranie nešikovných zbraní - okovů a kata. Dnes i despotismus... byl civilizací zdokonalen“ (I.XV.5).

Tocqueville končí své úvahy o tyranii veřejného mínění důrazem na to, že mu jde „o podstatu samotné moci“. Neboť morální autorita veřejného mínění je skutečně jistým druhem moci. Ale je to moc tak dokonale skrytá, že funguje nepovšimnuta. Raní liberální myslitelé byli natolik zaměřeni na nebezpečí nezodpovědných monarchů a náboženského fanatismu, že nepodnikli žádná bezpečnostní opatření proti „nebezpečím“ konformity veřejného mínění. Jejich chápání svobody bylo tak přímočaré, že mluvit o „tyranii“ veřejného mínění by nedávalo vůbec žádný smysl. Tocqueville přichází varovat demokratické národy před skutečností, že ohrožení jejich svobody bude v budoucnosti přicházet z neočekávaných stran.

Individualismus

Přese vše, co bylo řečeno, bych měl zdůraznit, že Tocqueville se domnívá, že demokracie má ve srovnání s předchozími politickými režimy velké výhody. Na druhé straně, jak jsme již viděli, demokracie v sobě zahrnuje

skrytá nebezpečí. V následující části se budu zabývat tím, o čem se Tocqueville domníval, že je nejnaléhavějším dlouhodobým nebezpečím v demokratických společnostech. Pojednám též o tom, jaké prostředky boje proti této hrozbě Tocqueville mezi Američany nalézal.

Tocqueville upozorňuje na jeden demokratický fenomén, jenž je podle jeho názoru tak nový, že pro něj musí vymyslet nové slovo. V Americe byl svědkem toho, jak se začínal objevovat „individualismus“. Zatímco „egoismus“ je „vášnivá a přehnaná láska k sobě samému“, individualismus je „klidný a uvážlivý pocit, étery“ vede každého občana k tomu, aby se izoloval od masy svých spoluobčanů...“. Zatímco egoismus je instinktivní a „tak starý jako svět“, individualismus vzniká z „falešného úsudku“ a je důsledkem demokracie (II.II.2). Američané často s hrdosti hovoří o své tradici „drsného individualismu“ a považují takový individualismus za ctnost. Tocqueville pozoruje tentýž jev a vidí v něm zlo a zdroj neočekávaného politického nebezpečí.

Tocqueville tvrdí, že v aristokratických společnostech jsou lidé spojeni se svými předky a potomky díky silnému rodinnému citění a se svými blízkými pak díky poutům feudální závislosti. Jsou konkrétním způsobem propojeni s něčím mimo ně samotné a často se dokáží pro druhé obětovat. „Naopak v demokratickém věku jsou povinnosti každého jednotlivce vůči všem ostatním mnohem jasnější, ale odevzdaná služba kterémukoliv jednotlivci je mnohem vzácnější. Pouta lidské náklonnosti jsou širší, ale uvolněnější.“ Demokracie v sobě nese rozkladný účinek:

Aristokracie spojuje každého, od rolníka až Po krále, v jednom dlouhém řetězci. Demokracie tento řetězec narušuje a uvolňuje každý jeho článek.. Nejenže demokracie dává lidem zapomenout na své předky, ale také zahazuje pohled na jejich potomky a izoluje je od jejich současníků. Každý člověk je navždy odkázán sám na sebe a existuje nebezpečí, že by se mohl zcela uzavřít do samoty svého vlastního srdce.

Protože podstatou demokracie je rovnost společenských podmínek, Tocqueville se zřejmě domnívá, že pouta mezilidské solidarity jsou vlastně rovností oslabována. Jakobínské ztotožnění rovnosti s bratrstvím je tak vnitřním rozporem, neboť společenské vztahy jsou ve skutečnosti založeny na nerovnosti. Potřeba závislosti jednoho člověka na druhém je jak urážkou naší touhy po osobní svobodě, tak základem pro naše veškeré mezilidské vztahy. Čím jsou si všichni stále více podobní, tím méně potřebujeme toho druhého a každý člověk ztrácí zájem o záležitosti svých bližních. Lidé se vůči sobě stávají cizinci. Nezávislost je tak odcizením. Demokracie má tendenci rozpustit společnost v masu jednotlivců, které nic nespojuje.

Zde Tocqueville bystře poznamenává: „Despotismus, ze své vlastní povahy velmi podezíravý, považuje izolaci lidí za nejlepší záruku svého vlastního trvání... Despota snadno promine svým poddaným, že ho nemají rádi - ovšem za předpokladu, že ani poddaní navzájem se nebudou mít rádi“ (II.II.4). Despota dává přednost těm, kteří jsou pohrouženi sami do sebe, „jako `dobré občany' označuje ty, kteří se nestarají o nic kromě sebe“. Ale není přesně tohle také individualistický postoj? Zatímco „despotismus vytváří bariéry, aby lidi udržel v izolaci“, demokratická rovnost „staví lidi

vedle sebe bok po boku bez jakéhokoliv společného spojovacího článku, který by je udržel pohromadě" (II.II.4). Jinými slovy, přirozená tendence demokracie směřuje ke společenským podmínkám, které jsou zvláště výhodné pro despotismus. Kvůli tomu, říká Tocqueville, je ve věku sociální rovnosti nejvíce potřebná svoboda - čímž se má na mysli spíše aktivní samospráva za účasti všech občanů než pouhá negativní svoboda.

Ovšem - je to všechno? Přinejmenším dva prvky jakobínského hesla jsou podle Tocquevilla v kontradikci: rovnost je neslučitelná s bratrstvím. Je však rovnost také zásadně neslučitelná se svobodou?

Úskalí třetí: demokratický despotismus

Tocqueville dochází k závěru, že „despotismus, který je nebezpečný v každé době, představuje... hrozbu zvláště ve věku demokracie" (II.II.4). Poslední kapitoly Demokracie v Americe naléhavě varují před zcela novým druhem tyranie - „demokratickým despotismem". Tocqueville zde nabízí velice promyšlený pohled na nesvobodu, jenž nemá v dějinách politického myšlení obdoby. Demokratičtí lidé mají sklon k individualismu, k sebezahlcení svými osobními zájmy, a chtějí být nezávislí na svých spoluobčanech. Soukromý svět je v demokracii tak aktivní a plný života, že přirozená touha po slávě, která obvykle vede člověka k účasti na politickém dění, bývá uspokojena mimo politickou sféru. Demokratičtí lidé chtějí být ponecháni v klidu a nezávislosti na všech ostatních.

Ale zatímco je demokratický člověk hrdý na svou nezávislost, lidské bytosti jsou nezbytně slabé. Co konec konců můžeme skutečně vykonat pouze vlastními silami? Jakmile demokratický člověk pocítí tuto slabost a současně s ní i hrdost na svou nezávislost, obrátí se přirozeně o pomoc ke svrchovanému státu (II.IV.3). Protože ví, že on sám je součástí demokratické svrchovanosti, může být, jak hrdý, tak servilní" a podřizovat se státu jako pán, který by se nikdy nepodřídil žádnému člověku. Toto je „negativní" stránka Jeana-Jacquesa Rousseaua: ten chtěl vytvořit režim založený na společenské smlouvě, aby tak nikdo nebyl závislý na žádném jiném konkrétním jedinci, ale jen na společnosti jako celku. To, v co Rousseau doufal, že lze zkonstruovat, Tocqueville považuje za přirozenou tendenci v podmínkách demokratické rovnosti.

Rousseau se domníval, že „zprostředkující vůle", strany a sdružení musí být v rámci státu potlačeny, aby bylo dosaženo vůle obecné. Tocqueville odhaluje, že demokratická společnost dosahuje účinné eliminace „druhotných sil" bez jakéhokoliv očividného tlaku. Cechy, šlechta, stavy, svobodná města, provinční shromáždění, církev - všechny zprostředkující síly jsou demokratickou společností přirozeně zbaveny své moci, protože jediným principem legitimacy, kterou taková společnost uznává, je vláda většiny. Místo různorodosti autorit, typické pro aristokratickou společnost, „se do demokratického vědomí přirozeně plíží idea jediné centrální moci, vládnoucí všem občanům" (II.IV.2). Tato jednotná centrální moc funguje z důvodu rovnosti společenských podmínek jen pomocí uniformní legislativy. Mezi lidmi nejsou činěny žádné rozdíly. S růstem individualismu upadá individualita.

Jak jsme již poznali, lidé žijící v podmínkách společenské rovnosti milují rovnost a nenávidí nerovnost. A čím více se rovnost uskutečňuje, tím

více roste touha po rovnosti ještě větší. Jen demokratický stát je vyjmut z této obecné nenávisti k nerovnosti. Proto jsou demokratičtí lidé ve jménu rovnosti snadno ochotni připustit, aby se tato jediná státní moc zvětšovala na úkor všech zprostředkujících autorit, neboť centrální moc je podřízena přáním demokratické většiny. Přesně to se stalo, když Ludvík XIV. pozvedl třetí stav, aby ho uklidnil a zkrátil plány šlechty, což mělo za následek nivelizaci všech lidí podřízených královské koruně. Stejným způsobem se snaží centrální moc v demokracii nivelizovat všechny občany. Tato nivelizace působí demokratickým lidem radost, ale nepovšimnut zůstává fakt, že tak dochází k eliminaci těch jednotlivců z jejich středu, kteří by mohli mít vnitřní potenciál k obraně před neustále se rozvíjející centrální autoritou. Stát samotný zůstává v rukou moci, která nemá sobě rovna.

Tocqueville si všímá ještě horší vlastnosti demokratických států - sklonu pohybovat se směrem k demokratickému despotismu. Tato tendence byla v tomto století daleko viditelnější než ve století minulém. Ve svém nadšení reagovat na potřeby a touhy demokratické většiny koncentruje centrální moc do svých rukou společenské funkce, jež dosud státem nebyly vykonávány. Má-li podle demokratického přesvědčení smysl něco dělat, pak to má smysl dělat prostřednictvím úřadů centrální moci, protože jen stát může nakonec zajistit, aby všichni občané získali stejné výhody. A co by vůbec mohlo v podmínkách všeobecné společenské rovnosti ospravedlnit nerovné výhody? Tocqueville říká, že láska k bližnímu (caritas) a vzdělání, jež dříve patřily do kompetence církvi a rodin, se dostaly pod přímou kontrolu vlády. „Dnešní vláda se plete do všech osobních věcí, více než vlády dřívější“ (II.IV.5). A podobně, čím více jsou rozvíjeny mechanismy ekonomického řízení, tím větší díl národního bohatství cirkuluje prostřednictvím státu. A Tocqueville říká, že industrialismus, který přivádí lidi do úzkého kontaktu s nezdravými velkoměsty, vytváří podmínky, v jejichž rámci se bude po vládě často chtít, aby zlepšila životní úroveň, čímž dojde k obrovskému rozšíření jejich kompetenci. Nakonec Tocqueville předpovídá, že „vlády se stanou hlavními průmyslníky“ a vytváření soukromých obchodních a průmyslových společností bude omezeno a jejich svoboda limitována, neboť jejich vliv představuje hrozbu jak pro centrální moc, tak pro řadové občany.

Je zřejmé, že kdyby administrativní technologie moderního státu padly do beohledných anti-demokratických rukou (např. do rukou komunistické strany), znamenalo by to veliké nebezpečí. Ale o tohle Tocquevillovi nejde. Spíše se snaží ukázat, že i kdyby centrální moc skutečně reprezentovala lid, skutečně usilovala o obecné dobro a skutečně poslouchala vůli lidu - i kdyby demokratičtí lidé dostali, co chtějí, a dostali to rovným dílem - stále by se taková situace rovnala despotismu. Proč? Protože podle Tocquevillova názoru dochází v takových podmínkách k infantilizaci lidí - nezachází se s nimi jako s plně dospělými a proto nejsou zcela svobodni. Zatímco rodiče pečují o své děti s nadějí, že vyrostou ve skutečně nezávislé dospělé občany, demokratický despotismus se spokojí s těmi, kteří zůstanou navždy dětmi. A právě toto je největší hrozba, které musíme v demokratických dobách čelit.

Tocqueville prorokuje, že demokratický despotismus „bude rozšířenější a mírnější, bude spíše člověka degradovat než ho podrobovat mučení“ (II.IV.6). Političtí vůdcové demokratického despotismu „nebudou tyranové,

ale spíše ředitelé škol". Tocquevillova charakteristika demokratického despotismu je natolik sugestivní, že si zaslouží delší citaci:

„Vidím nespočetné množství lidí podobných a sobi rovných, neustále se honících za malichernými a banálními prožitky, jimiž přecpávají své duše. Každý z nich, pohroužen sám do sebe, je lhostejný k osudu ostatních... Nad těmito lidmi se tyčí obrovská ochranná moc, jež samojediná dozírá na jejich osudy a je zodpovědná za zajištění jejich požitků. Tato moc je absolutní, detailní, prozíravá a laskavá.. Ráda vidí, když se občané radují, ovšem za předpokladu, že nemyslí na nic jiného než na požitek... Stará se o jejich bezpečnost, předvídá a uspokojuje jejich potřeby, napomáhá jejich štěstí, spravuje jejich nejdůležitější záležitosti, řídí jejich podnikám... Proč by je neměla zcela zprostit obtíží myslet a všech dalších životních starost!? Tak dennodenně přispívá k tomu, že se svobodné rozhodování stává stále méně užitečným a vzácnějším... Pokrývá celý společenský život sítí malicherných, komplikovaných pravidel, která jsou jak velmi zevrubná, tak uniformní... Neláme lidskou vůli, ale oslabuje ji, ohýbá a vede. Málokdy poroučí; alt často brání v jednání, nic neničí, ale mnohému zabraňuje ve zrodu. Vůbec netyranizuje, ale klade překážky, omezuje, vysiluje, dusí a otupuje...“ (II.IV.6).

Ve jménu své suverenity a rovnosti na sebe lidé ochotně berou jho nového druhu útlaku. Ztrácejí návyk svobody, ztrácejí smysl pro zodpovědnost a osobní aktivitu. Největším nebezpečím pro demokratické občany je to, že se svobodně vzdají své svobody v honbě za pohodlím a bezpečím.

Jak se Američané vyhýbají tyranii a despotismu

Pokud jde o možnost zachování svobody v podmínkách demokratické rovnosti, není Tocqueville žádným optimistou. Zdá se, že tomu odporuje každý „fakt Prozřetelnosti“. Ale přinejmenším tu ještě zbývá naděje: „Myslím, že v nadcházejících demokratických staletích budou lokální svobody i individuální nezávislost vždy dílem jistého umění. Centralizovaná vláda se stane přirozenou věcí.“ Proto volá po „nové politické vědě“, jež by objevila toto „umění“, s jehož pomocí by mohla být svoboda zachována i v podmínkách demokracie. V tom spočívá hlavní smysl jeho knihy. Tocqueville se snaží uměle vybudovat to, čemu -jak se dnes zdá - přirozenost vzdoruje. Americká zkušenost představuje základní stavební kameny tohoto nového umění.

Tocqueville vypočítává několik skutečností, jež mají tendenci udržovat Ameriku demokratickou spíše než ji otevírat tyranii (I.II.9). Unie nemá žádné sousedy, a proto nepotřebuje stálou armádu ani centrální administrativu, která by na armádu dohlížela. Podobně neexistuje žádné velké hlavní město, ve kterém by mohlo přirozeným způsobem dojít k centralizaci a k přilákání inteligence z jiných oblastí. Puritanismus vštípil Američanům demokratickou samosprávu. Protože mnohá území jsou neosídlená, lidé tímto směrem expandují a přímo tak zakoušejí svou svobodu. Pohraniční a neprozkoumané oblasti také zvyšují cenu práce a působí tak ke všeobecné prosperitě. V tak bohaté zemi neexistují úzce stranické spory kvůli bohatství, což vylučuje občanské konflikty, které tak často vedou k tyranii.

Naneštěstí, téměř všechny tyto faktory jsou náhodné a proto se z nich Evropané nemohou mnoho poučit.

Mistrovským kouskem, jak se vyvarovat tyranie většiny a demokratického despotismu, je však podle Tocquevilla americký zvyk svobodného sdružování nezávisle na kontrole centrální moci (II.IV.7). A to je něčím, z čeho by se Evropané možná poučit mohli. Tocqueville zde rozvíjí jednu myšlenku Montesquieua. Ten zdůrazňoval potřebu „zprostředkujících sil“ v zájmu kontroly královské moci a v zájmu toho, aby se potenciální despotismus mohl změnit v konstituční monarchii. Pro Montesquieua stály zprostředkující síly nad vším šlechtickým stavem. Samozřejmě, že za podmínek společenské rovnosti se toto Ameriky netýká: „V aristokratických národech vytvářejí sekundární sociální organismy přirozená sdružení, která kontrolují zneužívání moci. Kdyby občané v zemích, kde taková sdružení neexistují, uměle a přechodně nevytvářeli něco jim podobného, pak nevidím žádnou jinou hráz proti tyranii jakéhokoliv druhu“ (I.II.4). A přesně to byla americká zkušenost: docházelo k osídlování divočiny bez pomoci jakékoliv centrální moci a bez aristokracie, což v Američanech vypěstovalo návyk spontánního sdružování. Toto je Tocquevillovo velké téma a zároveň jeho jediná odpověď na hrozbu demokratického despotismu. I když Američané postrádají „zprostředkující síly“, které může poskytnout aristokracie, přesto disponují bezpočtem „zprostředkujících sdružení“, která ji mohou nahradit. Tato sdružení jsou dvojího druhu politická a občanská.

Politické strany jsou v Americe zcela legální a Tocqueville proto poznamenává, že zde neexistují žádná spiknutí. Taková politická sdružení se formují proto, aby za prvé umenšila morální autoritu většiny tím, že zveřejňují počet svých stoupenců, a za druhé, aby hledala argumenty, s jejichž pomocí by získala většinu na svou stranu a tak mohla sama vykonávat moc jménem většiny. Tyto strany se snaží získat moc nenásilnými prostředky. Tocqueville tento stav srovnává s tehdejšími evropskými poměry, kdy existovaly strany, jejichž názory se natolik lišily od názorů většiny, že nikdy nemohly doufat v to, že ji pro sebe získají. Důsledkem toho byl pak obrat ke spiknutím a násilí. V evropských poměrech představují strany nebezpečí, ale je tomu tak jen tehdy, „když velké strany nevidí žádnou možnost, jak by se samy mohly stát většinou“ (I.II.4). V amerických podmínkách je nicméně vytváření velkých politických stran nepochybně důležitou součástí společenského života, která zabraňuje nastolení tyranie.

Tocqueville se však zajímá zejména o americký politický život na jeho „mikroúrovni“. I když je dobře, že občané zaujímají stanoviska k otázkám války, míru i k záležitostem nejvyšší politiky, Tocqueville je spokojen, vidí-li tyto záležitosti v rukou odborníků nebo (tak jako v 18. století) v rukou krále. Tvrdí ale, že „pro věc svobody lze učinit mnohem více tím, že se občanům svěří spíše správa menších záležitostí, než tím, že se jim předá kontrola záležitosti velkých...“ (I.II.4). Lokální svobody jsou klíčem k pěstování návyku svobody. Proto také tak podrobně rozebírá plenární zasedání všech obyvatel města s hlasovacím právem v New England. Právě tato zkušenost každoroční přímé demokracie, jejímiž nositeli jsou občané tohoto města, podstatně přispívá k osvojování amerického zvyku vidět svůj vlastní zájem ve spojitosti s obecným dobrem celé společnosti. Město New England má pravomoc zvýšit daně a stanovit způsob jejich užití. Občané města jsou zodpovědni jak sami

za sebe, tak za obecné blaho. Volba, kterou uskutečňují, má okamžitý a viditelný účinek na jejich společný život. Mohou se při tom dopustit chyb, ale přinejmenším jsou svobodnými lidmi. Americké vyhýbání se „pevné vládě“ a zmnožování nezávislých demokratických daňových autorit tvoří integrální součást nové politické vědy.

Avšak z našeho pohledu se nám bude jako nejpodivnější jevit téma, kterým se Tocqueville zabývá nejobširněji: tímto tématem jsou občanská sdružení, jež nemají žádný politický cíl (II.II.5). Tocqueville poznamenává, že „Američané... se neustále sdružují“. „Pořádají slavnosti, zakládají semináře, staví kostely, rozšiřují knihy a posílají misionáře k protinožcům. Budují tímto způsobem nemocnice, vězení, školy... v čele každého nového podnikání najdete ve Francii vládu a v Anglii nějakého místního magnáta; ve Spojených státech to zajisté bude nějaké sdružení.“ Tam existují skutečná zprostředkující sdružení, jejichž charakter Tocqueville rozpoznal jako první. Taková sdružení jsou dokonce lepší než „zprostředkující síly“ francouzského ancien regime, neboť nejenže poskytují prostor odporu proti centrální moci, ale vytváření rovněž desetitisíce fór, kde mohou demokratičtí občané cvičit umění samosprávy a zakoušet sílu, která vyvěrá ze společného konání. A tak Tocqueville uzavírá své úvahy paradoxem.

Americká občanská společnost je suna právě proto, že stát je slabý. Skutečně - americká občanská společnost je tak silná, že se sama od sebe zdokonaluje více, než by toho byl schopen jakýkoliv stát. Ale silná demokratická občanská společnost je přesto odsouzena k rovnosti, takže jednou musí dojít k vybudování silné centrální moci, která zase pohltí životní sílu občanské společnosti vnučováním rovnosti (II.II.5). Není jasné, zda Tocqueville věří, že sdružování občanů může tento proces, vedoucí k demokratickému despotismu, zastavit, nebo ho pouze zpomalit.

Přinejmenším můžeme říci, že svoboda shromažďování je pro Tocquevillu klíčovým politickým právem. Je to základní minimum, bez něhož se nemůže společenský život rozvíjet. Centrální moc by přinejmenším měla ustoupit z cesty těm skupinám občanů, kteří usilují o dosažení jistých cílů, jež považují za dobré. V současné Americe navíc dochází ke stimulaci vzniku zprostředkujících sdružení poskytnutím daňových úlev celé řadě soukromých „neziskových“ skupin. Snad došli Američané k závěru, že Tocqueville měl pravdu a že podobný daňový statut představuje naši naději v to, že návyk svobodného sdružování v Americe nezanikne.

Závěr

V úplném závěru *Demokracie v Americe* Tocqueville popisuje nepolevující průměrnost společnosti, která vděčí za svůj vznik demokracii. Říká: „...pohled na takovou všeobecnou uniformitu ve mně vyvolává smutek mrazení a mám chuť litovat tu společnost, která zanikla“ (II.IV.8). Pokud ale možné se despotismu vyhnout, potud - dodává Tocqueville - je tato ho reakce na „tón“ či „styl“ demokratické společnosti pouhým předsudkem. Hrozba demokratického despotismu je však něco reálnějšího a naléhavějšího než jen nostalgie jednoho aristokrata.

Tocqueville uzavírá své dílo následujícím varováním: „Hleďme... vstříc budoucnosti se zdravými obavami, jež nutí člověka být ve střehu a hájit svobodu a nikoliv se skleslou, nečinnou úzkostí, jež lidské srdce oslabuje

vyčerpává" (II.IV.7). Ponaučení, které nám Tocqueville dává, zní: samospráva je těžká. Lidé, kteří jsou nejlépe uzpůsobeni k zacházení s demokracií nejsou totožní s těmi, které demokracie většinou vytváří. Zatímco první teoretikové demokracie doufali v to, že vybudují „stroj, který bude fungovat sám od sebe" - politický mechanismus, ve kterém bude svoboda moci být zachována bez jakéhokoliv uplatňování ctnosti, Tocqueville nám ukauje, že potřeba ctnosti je nevyhnutelná.